

НАГОРНЯК Г.С.

к.т.н., доц., доцент кафедри управління інноваційною діяльністю та сферою послуг, Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, e-mail: galinka200508@ukr.net, ORCID 0000-0002-5446-2417

ВПЛИВ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ АКТИВАМИ НА ЗРОСТАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ПІДПРИЄМСТВ МАШИНОБУДІВНОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Метою дослідження є визначення складових системи управління інтелектуальними активами та їхній вплив на нарощення інтелектуального капіталу підприємств машинобудівного комплексу України в умовах євроінтеграційних трансформацій. **Методика.** Застосовано методи порівняльного аналізу, узагальнення, системного підходу та структурно-функціонального аналізу. Проведено компаративне дослідження наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених, економістів та експертів щодо особливостей формування й розвитку інтелектуального капіталу промислових підприємств. **Результати.** Визначено ключові завдання людського капіталу в контексті євроінтеграційних змін промислових підприємств. Структуровано основні поняття: інтелектуальний капітал, інтелектуальні активи, нематеріальні активи, інтелектуальні ресурси, людський, організаційний капітал та капітал взаємодії. **Наукова новизна.** Запропоновано авторське визначення інтелектуального капіталу підприємства як сукупності інтелектуальних здібностей, інноваційного потенціалу керівництва, ключових інженерно-технічних працівників і персоналу, а також інтелектуальних активів, що мають комерційну та господарську цінність для підвищення якості продукції й забезпечення стійкого функціонування підприємства. Виявлено основні принципи формування людського капіталу як складової інтелектуального капіталу в умовах євроінтеграційних трансформацій. **Практичне значення.** Отримані результати можуть бути використані керівниками промислових підприємств, економістами та аналітиками для вдосконалення управління інтелектуальними активами, розробки стратегій нарощення інтелектуального капіталу та підвищення конкурентоспроможності машинобудівного комплексу України в умовах європейської інтеграції.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, інтелектуальні активи, людський капітал, організаційний капітал, капітал взаємодії, нематеріальні активи, інноваційний потенціал, євроінтеграційні трансформації, управління інтелектуальними активами, конкурентоспроможність, машинобудівний комплекс, стратегічний розвиток

Постановка проблеми

В умовах євроінтеграційних трансформацій українські машинобудівні підприємства стикаються з викликами підвищення конкурентоспроможності, необхідністю впровадження інновацій та ефективного управління інтелектуальними активами. Інтелектуальний капітал відіграє ключову роль у забезпеченні довгострокового розвитку підприємств, проте вітчизняна практика управління цим ресурсом залишається недостатньо розвиненою.

Відсутність цілісної системи управління інтелектуальними активами, розбіжності у трактуванні понять «інтелектуальний капітал», «інтелектуальні активи», «нематеріальні активи» та обмеженість методичних підходів до їх оцінювання ускладнюють процеси формування й використання інтелектуального капіталу. Недостатньо вивченими залишаються механізми переведення інтелектуальних активів у матеріалізовані активи підприємств та їх вплив на економічну стійкість і технологічний розвиток машинобудівного комплексу України.

Таким чином, актуальним є дослідження впливу системи управління інтелектуальними активами на нарощення інтелектуального капіталу підприємств машинобудівної галузі. Це дозволить розробити науково обґрунтовані підходи до ефективного використання інтелектуальних ресурсів та визначити стратегічні напрями їх розвитку в умовах інтеграції України до європейського економічного простору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Розвиток концепції інтелектуального капіталу привернув значну увагу науковців у всьому світі. Вагомий внесок у теоретико-методологічне обґрунтування цього поняття зробили зарубіжні дослідники, зокрема: М. Армстронг, Д. Белл, Е. Брукінг, Д. Даффі, Л. Джойя, Л. Едвінсон, Д. Клейн, Х. Макдональд, М. Мелоун, Л. Прусак, П. Салліван, К. Свейбі, Т. Стюарт. У їхніх працях розглядається економічна природа інтелектуальних активів та їхній вплив на формування інтелектуального капіталу в умовах інноваційної економіки.

В українському науковому просторі питання інтелектуального капіталу також активно досліджується. Вагомі наукові розвідки належать В. Базилевичу, О. Бервену, О. Бутнік-Сіверському, Н. Гавкаловій, В. Геєцю, Е. Джамаю, В. Зінову, О. Кендюхову, С. Легенчуку, О. Малишку, Н. Марковій, О. Стрижаку, П. Цибульову, А. Чухну та іншим. Основна увага приділяється визначенню структури інтелектуального капіталу, зокрема ролі людського, організаційного та клієнтського капіталу у формуванні конкурентних переваг підприємств.

Окремо варто відзначити дослідників, які зосередили свої наукові пошуки на питаннях розвитку інтелектуального капіталу в машинобудівній галузі України, а саме: В. Д. Базилевич, А. В. Єременко, Г. О. Житченко, І. М. Зеліско, С. М. Ілляшенко, Л. Г. Ліпич, А. Ю. Мазарчук, М. Ю. Манухіна, О. М. Парій, Н. В. Ротань, О. Г. Харковина, І. В. Терон. Їхні напрацювання є важливими для розробки стратегій ефективного використання інтелектуальних активів промисловими підприємствами з метою підвищення конкурентоспроможності в умовах євроінтеграційних змін.

Незважаючи на значний масив наукових досліджень, залишається низка проблемних питань, що потребують подальшого розгляду. Зокрема: визначення механізмів розвитку інтелектуального капіталу в умовах інноваційної економіки та їх адаптація до сучасних реалій машинобудівних підприємств України; удосконалення системи формування та використання інтелектуальних активів (нематеріальних активів, людського капіталу, організаційного капіталу) з урахуванням євроінтеграційних трансформацій; розробка адаптивних теоретико-методичних підходів та практичних рекомендацій щодо ефективного перетворення інтелектуальних ресурсів у комерціалізовані результати та матеріалізовані активи.

У сучасних умовах високої конкуренції створення нових конкурентних переваг промислових підприємств можливе лише за рахунок інноваційного розвитку. Здатність підприємств генерувати та комерціалізувати інноваційні продукти значною мірою залежить від рівня їхнього інтелектуального капіталу. Водночас відсутність єдиного загальноприйнятого підходу до визначення сутності цього поняття ускладнює формування універсальної методології його вимірювання та управління.

У зв'язку з цим актуальним є розроблення адаптивних теоретико-методичних підходів до організації процесів створення, розвитку та реалізації інтелектуальних активів на промислових підприємствах у контексті нової креативної економіки. Також необхідно удосконалити інструменти переведення інтелектуальних активів у матеріалізовані форми, що здатні приносити економічну вигоду, та розробити ефективну систему стратегічного управління інтелектуальним капіталом з урахуванням євроінтеграційних змін.

Формулювання мети статті

Метою статті є обґрунтування теоретичних засад і розробка науково-практичних підходів до формування та управління інтелектуальними активами з метою нарощення інтелектуального капіталу підприємств машинобудівного комплексу України в умовах євроінтеграційних трансформацій. У межах дослідження передбачається визначити економічну природу інтелектуальних активів, їхній вплив на розвиток інтелектуального капіталу, а також запропонувати рекомендації щодо підвищення ефективності їх використання для забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних машинобудівних підприємств.

Виклад основного матеріалу

Актуальність даного дослідження обумовлена настійною потребою пошуку перспективних напрямків формування та розвитку інтелектуального капіталу, підвищення якості управління

інтелектуальними активами і їх використання та відсутністю науково-методичних і практичних рекомендацій з реалізації зазначеної потреби в умовах наростання значимості нематеріальних ресурсів господарюючих суб'єктів.

Як свідчить реальна практика машинобудівного бізнесу, особливо важливими сьогодні стають питання управління комерційним використанням інтелектуальних активів (ІА), оскільки саме вміле практичне застосування невлених продуктів і ресурсів сприяє підвищенню якості продукції машинобудівних підприємств, що випускається, формуванню їх конкурентних переваг у зовнішнє середовище, що сприяють залученню необхідних інвестицій. Практика створення та реалізації інтелектуального капіталу (ІК) виступає багатофункціональним і різноплановим процесом, що обумовлює істотні перешкоди при його формуванні, розвитку та використанні інтелектуального продукту, який особливо важливий у процесі життєдіяльності машинобудівних підприємств вітчизняної промисловості. Дані обставини, пов'язані з пошуком нових, перспективних напрямків підвищення якості й ефективності управління ІК, його формування, розвитку та використання, обумовлюють високий ступінь актуальності даного дослідження.

Високий ступінь актуальності рішення даних завдань обумовлена низьким ступенем наукової розробленості даної проблематики. Це обумовлене тією обставиною, що сучасні трансформації, здійснювані у нашій державі, змінюють не тільки основні напрямки здійснення економічної діяльності українських підприємств, але й викликають необхідність формування цивілізованих юридичних відносин між суб'єктами господарювання, обумовлених новою економікою.

Сьогодні у міжнародній економіці важко переоцінити зростаюче значення машинобудівних підприємств продукції, яка випускається ними. Дану тенденцію наочно демонструє той факт, що найбільш перспективними деривативами на світових фінансових ринках є активи не тільки добувних і переробних компаній, скільки похідні фінансові інструменти машинобудівних підприємств, що постачають на ринок якісну продукцію промислових ресурсів, які постійно знижують споживання традиційних на основі інноваційних технологій. Очевидним є той факт, що протягом останніх десятиліть в Україні вирішення питань створення машинобудівних виробництв і підготовки висококваліфікованого науково-технічного персоналу здійснювався часто контрпродуктивно, що сприяло відставанню нашої країни по багатьох ключових параметрах НТП, у тому числі, і у галузі забезпечення якості продукції. У цьому зв'язку слід констатувати, що проблема подолання технологічного відставання нашої держави від високорозвинених країн Заходу та підвищення якості промислової продукції, будучи актуальною протягом усього ХХ століття набула найвищої значимості для сучасного етапу розвитку України. Тому у сучасних умовах багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців привертають проблеми нарощування інтелектуального капіталу підприємств. В умовах поглиблення системи міжнародного поділу праці та становлення глобальної економіки діяльність господарюючих суб'єктів представляє собою складну систему взаємин із суб'єктами ринку. У цю систему взаємин втягуються постачальники та споживачі, підрядники та замовники, фінансово-кредитні та страхові установи, акціонери тощо. При цьому виникає досить велика кількість факторів, що визначають як конкурентні позиції підприємства, так і динаміку росту його вартості. Деякі серед цих факторів мають матеріальну основу, тому що пов'язані з впровадженням нового виробничого обладнання та технологій, управлінням матеріальними та фінансовими активами. Ці фактори досить добре піддаються кількісному оцінюванню й керуючим впливам. Інші фактори мають нематеріальний характер, тобто вони не мають фізичної сутності та конкретного чисельного вираження. Це знання та досвід ключових працівників організації, ділові зв'язки підприємства, створюваний бренд тощо. Слід помітити, що сьогодні нематеріальні фактори у значно більшому ступені, ніж матеріальна складова, впливають на підвищення якості продукції, що випускається, і, як наслідок, конкурентних переваг і кінцевих результатів діяльності машинобудівних підприємств.

Тим часом, протягом тривалого періоду економічного розвитку інтелектуальні, невленими активи господарюючих суб'єктів розглядалися дослідниками в якості додатку до матеріального виробництва, а основними ресурсами, якими необхідно було ефективно управляти для забезпечення випуску якісної продукції, залишалися, крім матеріальних ресурсів, трудові й фінансові. Таким чином, традиційні системи управління перетворювали дані активи за допомогою відповідальної за це підсистеми – виробничої, кадрової, маркетингової тощо. При такому підході нематеріальні, інтелектуальні ресурси, перетворені в інтелектуальні продукти сучасних підприємств, управлялися

в рамках традиційних підсистем, що не сприяло їхній ефективній координації, контролю й успішному розвитку, спрямованому на підвищення якості продукції, що випускається.

Із прагненням дослідників проаналізувати сутність і специфічні особливості нематеріальних активів виробництва, як важливої умови підвищення якості продукції, що випускається, і забезпечення стабільності економічного розвитку, пов'язане становлення в економічній науці категорії “інтелектуальний капітал” і проблем керування інтелектуальними активами. По мірі вивчення характеру та ступеня впливу НТП на еволюцію виробництва дослідниками пропонувалися різнопланові трактування даної категорії у межах пропонованих теорій і концепцій, що по-різному оцінюють ступінь впливу нематеріальних активів на економічну діяльність.

Із прагненням дослідників проаналізувати сутність і специфічні особливості нематеріальних активів виробництва як важливої умови підвищення якості промислової продукції, що випускається, і забезпечення сталого економічного розвитку пов'язане становлення в економічній науці категорії “інтелектуальний капітал” і проблем управління інтелектуальними активами. По мірі вивчення характеру та ступеня впливу НТП на еволюцію виробництва дослідниками пропонувалися різнопланові трактування даної категорії у межах пропонованих теорій і концепцій, що по-різному оцінюють ступінь впливу нематеріальних активів на економічну діяльність. У цьому зв'язку цікавим представляється ряд розроблень закордонних авторів, що вирішують різні проблеми формування та застосування інтелектуального капіталу й інтелектуальних активів підприємств, у тому числі, в інтересах забезпечення якості, серед яких праці Т. Стюарта, М. Кірнена, Л. Едвінссона, М. Мелоун, К. Свейбі, Є. Брукінга, І. Нокана, Х. Такеучі та ін.

Досліджень українських економістів, що розробляють проблему інтелектуального капіталу й управління інтелектуальними активами, явно недостатньо, що привертає безумовну увагу до поглибленого аналізу даної проблематики. Зокрема, поглиблене дослідження інтелектуального капіталу здійснене у працях В. Базилевича, О. Бєрвено, О. Бутнік-Сіверського, Н. Гавкалової, В. Геєця, Е. Джамай, В. Зінова, О. Кендюхова, С. Легенчук, О. Малишко, Н. Маркової, О. Стрижак, П. Цибульова, А. Чухно та ін.

Проте, незважаючи на значну кількість робіт, пов'язаних з розвитком різних напрямків аналізування категорії “інтелектуальний капітал” та управління інтелектуальним капіталом, деякі аспекти його відтворення та застосування залишаються недостатньо розробленими. Зокрема, відсутнє єдине, загальновизнане розуміння економічної сутності ІК у сучасному виробництві в умовах становлення нової, креативної економіки. Відсутній універсальний методичний інструментарій оцінювання ефективності використання інтелектуального капіталу, не дістає глибоких досліджень українських учених, спрямованих на підвищення якості управління інтелектуальним капіталом з урахуванням специфіки діяльності промислових підприємств.

У сучасній економічній науці капітал умовно поділяють на інтелектуальний, фінансовий і фізичний. Офіційно у великих і середніх корпораціях розвинених країн на частку другого й третього – фінансового та фізичного капіталу доводиться лише 14 %, інша частина припадає на частку інтелектуального капіталу. При цьому більшість сформульованих трактувань ІК виникли на основі розроблень різних аспектів проблеми і її базової складової – знань. Підхід, при якому у структурі інтелектуального капіталу виділяють знання й управлінські навички, патенти, процеси, технології, інформацію про споживачів і постачальників, – це концепція розуміння інтелектуального капіталу в широкому змісті.

Однак існує й принципово інша концепція, що припускає розуміння інтелектуального капіталу у більш вузькому змісті. У даному контексті під інтелектуальним капіталом маються на увазі накопичені за допомогою навчання, трудової діяльності та професійного досвіду знання, уміння, навички, що обумовлюють компетентність персоналу, його творчі й інтелектуальні здібності, завдяки яким потенційно може збільшуватися ефективність праці, внаслідок чого зростає як дохід підприємства, так і безпосередньо доходи його працівників. У цьому випадку інтелектуальний капітал розглядається, як структурний елемент людського капіталу. Аналізування людського капіталу у різних аспектах його застосування здійснювався протягом трьох сторіч, однак цілісна його теорія склалася до середини ХХ століття. Вважається, що теорію людського капіталу у загальновизнаному вигляді сформулювали Нобелівські лауреати, американські дослідники Т. Шульц і Г. Беккер. Першому належить першість висунування даної теорії, другому – формування її

базової моделі. Наступного розвитку теорія людського капіталу отримала у роботах цілого ряду закордонних економістів: М. Блауга, Є. Лезера, Дж. Мін-Цера, Ш. Розена й ін.

На нашу думку, доречною є побудова структури інтелектуального капіталу за параметрами (рис. 1).

Інтелектуальний капітал						
Людський капітал		Організаційний капітал		Капітал взаємодії		
Професійна компетенція (знання, досвід, освіта)	Особистісна направленість (інтелектуальні якості, здоров'я)	Капітал інновацій	Капітал процесів	Клієнтський капітал	Партнерський капітал	Соціальний капітал
		Законні права (ліцензії, патенти, ноу-хау, наукові дослідження)	Інформаційні технології, робочі процеси, система менеджменту, маркетингу	Комерційні ідеї та ділові зв'язки, комерційну мережу розповсюдження продукції, участь в комерційних партнерствах, засоби індивідуалізації організації	Взаємодія ділових мереж, виникнення ділових зв'язків та ділового співробітництва, ефективні взаємовідносини з фінансовими колами та контрактами і угодами	Соціальні зв'язки, які можуть виступати ресурсом отримання вигоди

Рисунок 1. Структура інтелектуального капіталу за параметрами

Розглянемо окремо кожен складову інтелектуального капіталу. Людський капітал у постіндустріальному світі стає головним в економічному розвитку як окремих підприємств, країн, так і всього людства. Економічне зростання країни сьогодні безпосередньо залежить від інтелектуального рівня розвитку кожної людини, особистісна діяльність якої сприятиме зростанню продуктивності праці та створенню і накопиченню інтелектуального капіталу.

На підприємствах вітчизняного машинобудування створюються окремі елементи інтелектуального капіталу, а саме об'єкти інтелектуальної власності, які є частиною організаційного капіталу. Саме інформація про ці об'єкти і відображається у звітності підприємства. Разом з тим, інші елементи складових інтелектуального капіталу, які впливають і на рівень його сформованості, і на його вартість, не відображені у звітності. Хоча це могло б суттєво підвищити вартість підприємства та його інвестиційну привабливість. Слід відмітити, що така ситуація спричиняє нестачу інформації для управління інтелектуальним капіталом. Це не дозволяє визначити пріоритетні напрями використання та фінансування його розвитку.

Серед вчених, що розглядали роль людського капіталу у формуванні стійкої та зростаючої економіки, можна виділити таких західних науковців, як Г. Беккер, Д. Белл, Л. Едвісон, М. Кастельс, М. Мелоун, І. Росс, Т. Стюарт та багато інших. У працях вітчизняних економістів питання про людський капітал почали розглядатись дещо пізніше. Аспекти людського капіталу розглянуті у працях В. Близнюка, О. Бородіної, Л. Албанкіна, О. Амосова, Д. Богині, В. Врублевського, О. Головінова, Л. Головкової, М. Долішнього, Г. Задорожного, О. Кендюхова, С. Климка, А. Колота, Н. Лук'яненка, Ж. Поплавської, В. Поплавського, А. Чухно, І. Чекан та багатьох інших. Людський капітал у контексті національної економіки досліджувався С. Вовканичем, О. Грішнвою, Л. Головковою, В. Коломоєць, В. Євсєєвим, Л. Лісогором, Л. Семів.

Вважаємо, що людський капітал є основним стратегічним ресурсом і чинником економічного зростання. Запорукою сталого соціально-економічного розвитку є високі якісні та кількісні параметри людського потенціалу, природна база формування якого характеризується демографічними особливостями його відтворення.

Слід виділити наступні підходи до трактування поняття “інтелектуальний капітал” (табл. 1):

1. Сукупність цінностей. У цьому підході автор поєднує науковців, що трактують дану категорію як сукупність цінностей (знання, навички, досвід, які є невід'ємні від їх носія – живої людської особи).

2. Процес. У межах цього підходу науковці трактують сутність “інтелектуального капіталу”, як процес перетворення знань і нематеріальних активів у ресурси, які приносять додаткову вартість.

Таблиця 1

Підходи до сутності поняття “інтелектуальний капітал” (складено автором)

Підхід	Автор	Визначення поняття “інтелектуальний капітал”
1. Сукупність цінностей	Н. Любенюк, В. Садовський, Є. Стеценко	Це знання, навички, досвід, які є невід’ємні від їх носія – живої людської особи [20,21].
	Б. Леонтьєв	Це вартість усіх наявних інтелектуальних активів, включаючи інтелектуальну власність, природні та надбані розумові здібності й навички, а також нагромаджені бази знань і корисні відносини з іншими суб’єктами; тобто йдеться про бренди, клієнтуру, фірмове найменування, канали збуту, ліцензійні та інші угоди тощо. Це система інтелектуальних переваг даної компанії або фірми на ринку [14, 20].
	В. Іноземцев	Це інформація і знання, які відіграють роль “колективного мозку”, що акумулює знання працівників, інтелектуальну власність, нагромаджений досвід, організаційну структуру, інформаційні мережі, імідж підприємства [16, 20].
	Л. Мельник	Це розумові здібності людей у сукупності зі створеними ними матеріальними та нематеріальними засобами, які використовуються в процесі інтелектуальної праці; таким чином, до складу інтелектуального капіталу включаються як нематеріальні, так і матеріальні активи [16, 21].
2. Процес	А. Василик	Це авансована інтелектуальна вартість, що в процесі свого обігу та кругообігу приносить додаткову вартість [2].
	Л. Едвінсон	Це знання, яке можна конвертувати у вартість, перетворити на прибуток та оцінити [16,27].
	С. Алберт, К. Бредлі	Це процес перетворення знань і нематеріальних активів у ресурси, які дають конкурентні переваги окремим особам, фірмам, державам [16,22].
3. Результат	Е. Брукінг	Ключовими складовими є людські активи (знання, досвід, творчі здібності тощо), інтелектуальна власність, інфраструктурні й ринкові активи [26].
	А. Василик	Це знання, інформація, що формуються, використовуються та примножуються у діяльності підприємства і приносять позитивний економічний та соціальний ефект; це нематеріальні активи, що становлять основу функціонування сучасного підприємства в новій економіці [2].
	Д. Клейн, Л. Прусак	Це інтелектуальний матеріал, який формалізований, зафіксований і використовується для виробництва більш цінного майна [22].
	Ю. Гава	Це особистий ресурс, інтелектуальний матеріал, що формалізується, обробляється й використовується для збільшення вартості активів компанії [5].

3. Результат. Представники цього підходу розглядають дану категорію, як результат. Сутність інтелектуального капіталу як результату полягає у його здатності до приросту та забезпечення конкурентних переваг підприємства.

Гава Ю.В. вважає, що науковці звужують проблему дослідження сутності інтелектуального капіталу, виділяючи його серед інших ресурсів на базі матеріальних і нематеріальних ознак.

Аналізування сучасних досліджень інноваційної економіки дозволив запропонувати наступні підходи до визначення сутності інтелектуального капіталу:

1. Ресурсний. За цим підходом трактування даної категорії визначається як сукупність ресурсів. На думку Н. Любенюк, інтелектуальний капітал – це “наявні інтелектуальні активи, включаючи інтелектуальну власність, природні та надбані розумові здібності й навички, а також нагромаджені бази знань і корисні відносини з іншими суб’єктами; тобто йдеться про бренди, клієнтуру, фірмове найменування, канали збуту, ліцензійні та інші угоди тощо” [20]. В. Іноземцев вважає, що інтелектуальний капітал – це інформація і знання, які відіграють роль “колективного

мозку”, що акумулює знання працівників, інтелектуальну власність, нагромаджений досвід, організаційну структуру, інформаційні мережі, імідж підприємства [2]. За визначенням Ю.В. Гави, інтелектуальний капітал – це особистий ресурс, інтелектуальний матеріал, що формалізується, обробляється й використовується для збільшення вартості активів компанії [4].

2. Функціонально-процесний. С. Алберт вважає інтелектуальний капітал процесом перетворення знань і нематеріальних активів у ресурси, які дають конкурентні переваги окремим особам, фірмам, державам. Це знання, яке можна конвертувати у вартість, перетворити на прибуток та оцінити – так визначає інтелектуальний капітал Л. Едвінсон [27].

3. Результатний (доходний). Згідно з ним сутність інтелектуального капіталу полягає у здатності приносити підприємству додатковий доход та створювати конкурентні переваги високого порядку. Е. Брукінг вважає інтелектуальний капітал підґрунтям існування та конкурентних переваг підприємства. А. Василик стверджує, що інтелектуальний капітал приносить позитивний економічний та соціальний ефект [2].

На нашу думку, заслуговує на увагу структуризація, яку запропонував О. Кендюхов. Не можна не погодитись з його висновком, що ключовим елементом інтелектуального капіталу є персоніфікований, тобто пов’язані з роботою знання й уміння, творчі здібності, освіта, професійна кваліфікація, ціннісні установки персоналу, психометричні характеристики. О. Кендюхов у структурі інтелектуального капіталу виділяє такі елементи [12]: техніко-технологічний капітал (винаходи, корисні моделі, промислові взірці, патенти, ноу-хау); інфраструктурний капітал (це інформаційні технології, бази даних, організаційна структура, філософія управління, корпоративна культура, ділове співробітництво); клієнтський капітал; марочний капітал (торговельні марки, товарні знаки, марки обслуговування, імідж підприємства). Усі складові, на думку вченого, перебувають у тісному діалектичному зв’язку.

На думку А. Ю. Лизньової, інтелектуальний капітал є сукупністю якісної складової нематеріальних основ людського капіталу та продукції інтелектуальної праці (інноваційних технологій та управління, інформаційного забезпечення та баз даних) одним з проявів якого є ефект синергії, що поєднує у собі вдалі управлінські рішення та результат розумової діяльності [15].

З точки зору Ханнуф К. поняття «інтелектуальний капітал», який, порівняно з відомими, представлений як інституційний стратегічний комплексний ресурс (ІК як ресурс, ІК як потенціал, ІК як результат), що охоплює знання, навички, інформацію, технології, експертизу, власність і відносини в соціально-економічних системах, які можуть бути використані для створення цінності, інновацій та конкурентної переваги і виявляється в різних формах, включаючи людський капітал (знання і навички працівників), структурний капітал (інформаційні технології, системи, процедури), споживчий капітал (лояльність клієнтів, репутація бренду) та інформаційний, і є ключовим джерелом сталого розвитку, конкурентних переваг, стратегічно важливим об’єктом для забезпечення успіху та стійкості соціально-економічних систем [16].

Авторське трактування сутності й основного розуміння поняття “інтелектуальний капітал машинобудівного підприємства” стосовно до проблематики дослідження. Зазначимо, що під даною категорією слід розуміти сукупність індивідуальних інтелектуальних здатностей і інноваційного потенціалу керівництва, ключових інженерно-технічних працівників і всього персоналу підприємства, а також сукупність інтелектуальних активів, що включають інтелектуальні продукти й ресурси, що мають комерційну й господарську цінність для стійкого функціонування й підвищення якості продукції конкретного машинобудівного підприємства. Дане визначення, на відміну від існуючих підходів, що традиційно розділяють інтелектуальний капітал на людський, організаційний і клієнтський, дозволяє виділити його ключові характеристики, а також особливості управління інтелектуальними продуктами й ресурсами машинобудівних підприємств.

Здійснення різнопланових досліджень з метою виявлення потенційних конкурентів і споживачів включає вивчення потреб і потреб у нових товарах, аналізування товарів-аналогів і виявлення не покриваючих ці потреби властивостей аналогів, дослідження вимог і конкурентоспроможності нових товарів і умов їх реалізації на ринках наукомісткої продукції. У зв’язку з тим, що машинобудівне виробництво засноване на створенні продукції, яка характеризується високим рівнем новизни та складності, маркетингові дослідження повинні бути спрямовані на виявлення умов забезпечення конкурентоспроможності інтелектуальних активів, кон’юнктури, яка складається на ринку, та перспектив реалізації товарів і послуг, вироблених на основі новітніх

інтелектуальних активів. Патентні фонди забезпечують легалізацію збору необхідної інформації щодо новітніх технологій, що стосується нових розроблювальних товарів, дозволяє аналізувати зміни та тенденції у науково-технічних дослідженнях. При позитивному рішенні про створення нового товару за результатами інформаційних досліджень визначається коло творчих завдань, які необхідно вирішити у ході роботи. При цьому враховуються не тільки технічні завдання, але також і маркетингові, управлінські, кадрові тощо.

Визначення потреби в інтелектуальному потенціалі включає оцінювання менеджером необхідної кількості співробітників з певними якісними характеристиками, що визначають наявність ЛПП. На більшості машинобудівних підприємств таке оцінювання здійснюється інтуїтивно, що відображає недостатню розробленість питань управління інтелектуально-креативними ресурсами у сучасних організаціях.

Визначення джерел інтелектуального потенціалу має на увазі ухвалення рішення про використання інтелектуальної праці співробітників підприємства або залученні інтелектуальних активів за допомогою аутсорсинга, що одержало значне поширення останнім часом.

Патентно-ліцензійна діяльність є важливим елементом організаційного капіталу. Управління такою діяльністю передбачає вироблення патентно-ліцензійної політики, організацію робіт та проведення досліджень, вироблення підходів закріплення прав власності на винаходи, розроблення інструментів і техніки, ведення переговорів і реалізації винаходів підприємствами за ліцензійними договорами. Підприємству слід не тільки зберігати і використовувати свій науково-технічний потенціал, але і управляти процесом передачі знань у зовнішнє середовище. До організаційного капіталу також належать бренди і власні торгові марки. Їх розвиток особливо актуальним для підприємств в умовах кризи. Отже, організаційний капітал є сукупністю капіталу інновацій та процесів. Капітал інновацій представлений законними правами (ліцензіями, патентами, ноу-хау, науковими дослідженнями). До капіталу процесів належать інформаційні технології, робочі процеси, система менеджменту, маркетингу.

Клієнтський капітал включає комерційні ідеї та ділові зв'язки, комерційну мережу розповсюдження продукції, участь в комерційних партнерствах, засоби індивідуалізації організації.

Взаємодія ділових мереж, виникнення ділових зв'язків та ділового співробітництва, ефективні взаємовідносини з фінансовими колами за контрактами і угодами поєднані в партнерський капітал.

Соціальний капітал представлений соціальними зв'язками, які можуть виступати ресурсом отримання вигід.

Формування інтелектуального потенціалу представляє собою комплекс заходів, що охоплює не тільки усвідомлений і обґрунтований набір персоналу, але й розподіл інтелектуального потенціалу по творчих завданнях, включаючи формування творчих колективів. У цьому зв'язку встає питання про формування комплексної системи оцінювання ЛППНУВ у межах загальної системи оцінювання фахівців. Таке оцінювання може здійснюватися машинобудівним підприємством самостійно або шляхом тестування в assessment-центрах. Необхідно відзначити, що оцінювання в assessment-центрах є досить дорогою. Однак у сучасних умовах, коли індивідуальна компетенція персоналу є ключовим ресурсом виживання й розвитку підприємства, оцінювання найбільш значимих фахівців може бути доцільною. У той же час, як представляється, машинобудівні підприємства повинні мати комплексну систему оцінювання фахівців, тому що це дозволить більш ефективно використовувати їхні інтелектуально-креативні здатності в процесі здійснення економічної діяльності.

Ядром системи оцінювання може послужити модель компетенцій. Компетенція – це сукупність ключових якостей, особистісних навичок, умінь і знань, які потрібні для виконання поставлених завдань. Можливість виконання творчих завдань різних рівнів складності може описуватися сукупністю декількох компетенцій. Не менш важливим аспектом розглянутого процесу є прийняття рішень по розподілі інтелектуальних ресурсів по завданнях і формуванню робочих груп. Це, зокрема, пов'язане із проблемами емоційно-психологічної сумісності учасників групи. Відзначимо, що західні компанії вже давно використовують методики визначення соціально-психологічної сумісності співробітників у процесі формування робочих груп. Використання знань соціальних наук і, зокрема, соціальної психології й психології особистості представляється діючим інструментом підвищення ефективності інтелектуальної діяльності внаслідок прояву синергетичного ефекту. У межах інноваційного менеджменту цей ефект набуває особливого значення, тому що підвищення

ефективності творчих робіт прямо сприяє скороченню циклу розроблення та виробництва нової техніки й устаткування.

Оптимізація інтелектуальних активів і активності персоналу виступає складним і методично недостатньо проробленим процесом. По своїй суті інтелектуальна активність представляє собою зміну працездатності мозку людини, яку досить складно оцінити об'єктивно. Однак існують фактори, що впливають на інтелектуальну активність. Крім того, існують критерії оптимізації інтелектуальної активності, які повинні враховуватися в процесі її формування. Методичні аспекти регулювання інтелектуальної активності у процесі створення й реалізації ІА підприємства представлені нижче.

Створення доданого інтелектуального продукту представляє собою процес відчуження АЛПП, який укладається у відбитті нового знання на матеріальному носії, відтвореного самим співробітником. Цей процес є досить важливим, оскільки в процесі творчої діяльності можуть представлятися досить цікаві й перспективні ідеї, які не повинні бути загублені.

Ідентифікація та фіксація основних і другорядних ІА пов'язана зі створенням бази знань підприємства, куди поряд з відомостями про інтелектуальному потенціалі співробітників заносяться дані про створені інтелектуальні активи. У цьому зв'язку однієї з важливих і досить складних завдань є створення рубрикатора, зручного для використання. Ідентифікація й фіксація даних повинна проводитися на всіх етапах реалізації інноваційних проектів. Однак додатково потрібне періодичне проведення інвентаризації існуючих ІА. Особливо це актуально в процесі реалізації цільової програми по створенні підсистеми управління створенням і реалізацією ІА у системі управління формуванням ІК підприємства.

Слід зазначити, що під інвентаризацією прав на результати науково-технічної діяльності розуміється виявлення прав на дані результати з метою їх наступного обліку й правомірного використання в цивільному обігу.

На сьогодні можливості бухгалтерського обліку інтелектуальних активів сильно обмежені чинним законодавством, тому підприємство повинне налагоджувати, крім обов'язкового податкового обліку, ще й управлінський облік. Тому за допомогою ключових фахівців підприємство повинне проводити внутрішній аудит інтелектуальних активів. У результаті ідентифікації й фіксації перелік різновидів і класифікація ІА буде відповідно розширюватися.

Вибір оптимальної форми та найбільш доцільного моменту правової охорони ІА підприємства промисловості є серйозною проблемою, оскільки виникають питання про доцільно, формі й часу правової охорони. Адже несвочасне проведення процедур правової охорони може сприяти витоку інформації й появі нового виду витрат – на правовий захист і підтримка її у чинності.

Фактори, що впливають на ухвалення рішення про доцільність правової охорони, представлено на рис. 2 (сформовано на основі Національного стандарту №4 “Оцінка майнових прав інтелектуальної власності”. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 03.10.2007 р. № 1185).

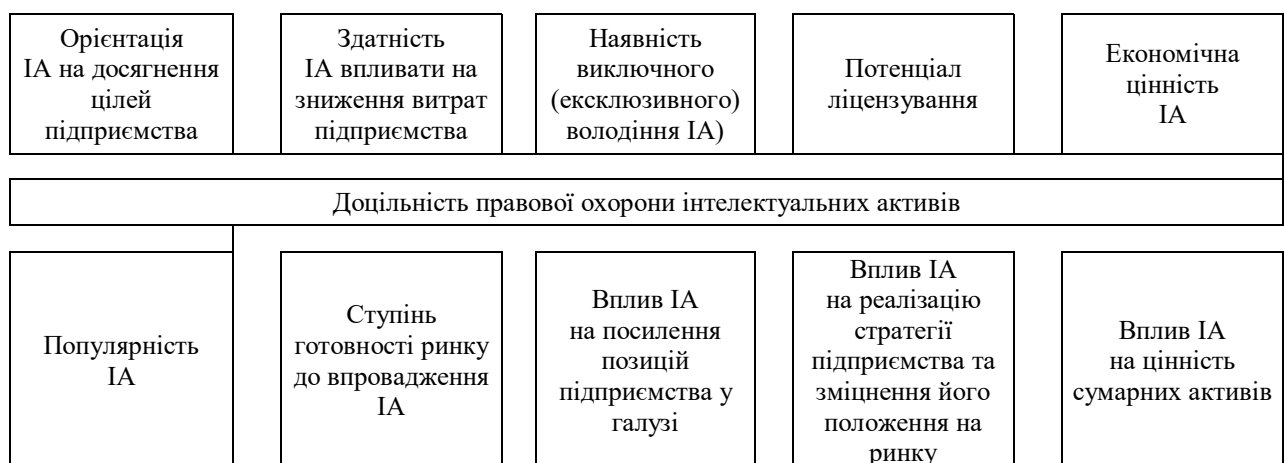

Рисунок 2. Фактори, що впливають на ухвалення рішення про доцільність правової охорони ІА промислового підприємства

Таким чином, патентування може бути досить дорогою процедурою, тому необхідно співвідносити вигоди, які принесе правова охорона та витрати на її отримання. У цьому зв'язку, підприємство може досить тривалий період використовувати засекречування, як альтернативу правовому захисту. Визначення вартісних показників і комерційної цінності інтелектуальних активів повинно періодично здійснюватися у процесі їх створення та розвитку. Оцінювання показників ефекту від створення та реалізації ІА підприємства може здійснюватися відповідно до певної методики. Відповідно до даної методики, за ефективність створення та реалізації ІА відповідають підсистема управління НДДКР і технологічними інноваціями, а також підсистема управління інноваційним потенціалом і розвитком співробітників.

Вибір форми економічного обігу як процес скоріше ставиться до сфери управління використанням і комерціалізацією ІА. Однак другорядно він відноситься до розглянутої галузі, оскільки багато створені інтелектуальні активи продовжують свій розвиток у процесі подальшого функціонування організації, але при цьому вони як би використовуються самим підприємством.

За результатами проведення оцінювання ефективності створення й реалізації ІА управлінським персоналом формулюються рекомендації з удосконалювання управління цими процесами, що спричиняє розроблення та виконання заходів щодо розвитку інтелектуального потенціалу.

Удосконалювання управління та регулювання процесів створення, розвитку й реалізації інтелектуальних активів машинобудівного підприємства має на увазі коректування й розвиток як самого організаційно-економічного механізму, так і інструментів і методів управління інтелектуальними продуктами й ресурсами підприємства.

Розвиток інтелектуального потенціалу персоналу підприємства припускає розроблення та реалізацію заходів, спрямованих на збільшення особистих інтелектуальних потенціалів співробітників, а також на підвищення ефективності їх використання в процесі створення й реалізації ІА машинобудівного підприємства.

Необхідно відзначити, що на всіх етапах формування й розвитку інтелектуальних активів повинні реалізовуватися заходи щодо забезпечення їх схоронності, припиненню витоку інформації усередині підприємства, а також у зовнішнє середовище.

У табл. 2 відображений алгоритм управління створенням, розвитком і реалізацією інтелектуальних активів відповідно до етапів управління формуванням інтелектуального капіталу підприємства.

Управління створенням, розвитком і реалізацією ІА машинобудівного підприємства є циклічним процесом. Джерелами підвищення якості управління інтелектуальними активами є наступні:

- скорочення тривалості циклу – створення й освоєння нової техніки, на основі підвищення якості й ефективності застосування ІІ персоналу та прийнятих рішень на початкових його етапах, досягнення синергії від використання креативного потенціалу працівників за рахунок їх оптимального розподілу по творчих завданнях;
- підвищення якості управління інтелектуальною активністю на початкових етапах скорочення, що забезпечує витрати виробництва за рахунок креативної енергії персоналу;
- зниження витрат і підвищення якості рішень, прийнятих керівництвом підприємства, пов'язаних з розподілом ІІ по ТЗ на основі вивчення творчих здібностей та інтелектуального потенціалу персоналу;
- підвищення якісних і технічних характеристик продукції, що випускається, на основі здійснення моніторингу створення, розвитку та реалізації інтелектуальних активів, що забезпечує своєчасне виявлення невідповідностей, і швидкого застосування коригувальних заходів;
- підвищення якості управління інтелектуальною активністю на заключних етапах створення й освоєння нової техніки, спрямованого на їхнє скорочення за рахунок обміну отриманими результатами кадрового, маркетингового, техніко-технологічного й організаційно-управлінського характеру у межах даних етапів;
- забезпечення високих економічних показників і технічних характеристик машинобудівної продукції, що випускається, на основі комплексного аналізування комерційної та господарської цінності інтелектуальних активів, підвищення інтелектуального потенціалу науково-технічних кадрів;
- залучення додаткових доходів за рахунок своєчасного визначення та фіксації супутніх ІА, що утворюються у процесі створення основних інтелектуальних активів;

Таблиця 2

**Алгоритм управління створенням, розвитком і реалізацією інтелектуальних активів
машинобудівного підприємства (складено автором)**

№ п/п	Етап	Інструментарій управління створенням, розвитком і реалізацією ІА
1.	Формування стратегії машинобудівного підприємства	- аналізування внутрішнього та зовнішнього середовища; - формулювання місії та довгострокових цілей; - визначення загальних стратегічних орієнтирів; - формування стратегії по створенню та розвитку ІК машинобудівного підприємства
2.	Розроблення політики машинобудівного підприємства у галузі формування та використання інтелектуальних активів (ІА)	- формування науково-технічної політики; - перетворення організаційної структури; - удосконалювання організаційної культури; - формування підсистеми управління створенням, розвитком і реалізацією ІА; - створення бази знань, їх оброблення та зберігання
3.	Здійснення маркетингових й інших досліджень для визначення потенційних споживачів, конкурентів і місткості ринку	- здійснення маркетингових досліджень з використанням запатентованих продуктів; - методичний інструментарій дослідження ринкової кон'юнктури та прогнозування ринкової ситуації; - експертне оцінювання галузевого потенціалу
4.	Формування творчих завдань (ТЗ)	- визначення креативних завдань; - формування ТЗ і планів їх реалізації
5.	Дослідження інтелектуального потенціалу (ІП)	- визначення креативних завдань; - формування ТЗ і планів їх реалізації; - облік попередніх експертних оцінювань
6.	Визначення складових ІП	- використання різних критеріїв оцінювання й аналізування всього різноманіття складових ІП
7.	Формування інтелектуального потенціалу працівників машинобудівного підприємства	- аналізування інтелектуального потенціалу персоналу при прийманні та у процесі здійснення роботи; - методи підвищення ефективності забезпечення ресурсами та їх використання; - забезпечення емоційно-психологічної сумісності при створенні робочих груп
8.	Підвищення якості й ефективності використання інтелектуальних активів	- аналізування критеріїв підвищення якості й ефективності застосування інтелектуальних активів і розвитку інтелектуальної активності; - методи підвищення якості управління інтелектуальними активами
9.	Визначення інтелектуальної доданої вартості	- заходи щодо формування інтелектуальної доданої вартості, створені та закріплені у розпорядчих і фінансових документах
№ п/п	Етап	Інструментарій управління створенням, розвитком і реалізацією ІА
10.	Визначення головних і супутніх ІА	- формування бази необхідної інформації; - обґрунтування заходів щодо визначення та фіксації наявності та якості інтелектуальних активів; - обґрунтування заходів щодо контролювання за розподілом і фіксацією ІА
11.	Вибір найбільш ефективних способів юридичного захисту ІА	- здійснення заходів щодо моніторингу формування ІА; - визначення потреби у здійсненні юридичного захисту ІА; - багатокритеріальне оцінювання можливих альтернатив

12.	Визначення комерційної вартості ІА	- дослідження результатів бухгалтерського (управлінського) та податкового обліку; - використання методичного інструментарію оцінювання динаміки комерційної вартості ІА
13.	Аналізування й оцінювання ефективності та якості формування, розвитку та використання ІА	- дослідження результатів бухгалтерського (управлінського) і податкового обліку; - визначення критеріїв оцінювання ефективності та якості формування, розвитку та застосування ІА; - методичний інструментарій оцінювання ефективності та якості формування, розвитку та застосування ІА
14.	Визначення форми комерційного використання ІА	- багатокритеріальне оцінювання можливих альтернатив; - застосування методів експертного та прогнозного оцінювання
15.	Використання ІА у господарській діяльності	- організація, планування, регулювання, контролювання та мотивування створення, розвитку та реалізації ІА
16.	Підвищення якості управління створенням, розвитком і використанням ІА	- дослідження результатів бухгалтерського (управлінського) та податкового обліку; - обґрунтування та реалізація рекомендацій з підвищення якості управління ІА
17.	Реалізація та розвиток інтелектуального потенціалу персоналу	- тренінги; - методи мотивації; - перепідготовка та підвищення кваліфікації; - кадрові переміщення; - методика оцінювання та вибору способів інвестування у створення та підвищення ІП
18.	Заощадження ІА	- методичний інструментарій забезпечення захисту інформації; - обґрунтування політики машинобудівного підприємства по забезпеченні захисту ІА

- підвищення захопленості та задоволеності співробітників трудовою діяльністю на основі досягнення відповідності їх здатностей і виконуваних ТЗ, а також внаслідок здійснення заходів мотивації персоналу у межах партисипативного управління;

- скорочення витрат виробництва за допомогою забезпечення якості обмінюваною інформацією та знаннями між персоналом підприємства та при взаємодії із зовнішнім середовищем;

- зростання вартості ІК і капіталізації підприємства за допомогою здійснення заходів щодо розвитку ІП персоналу організації;

- реалізація принципу ресурсозбереження й енергозбереження внаслідок підвищення якості рішень, прийнятих керівництвом;

- забезпечення прихильності персоналу своєї організації та скорочення плинності кадрів;

- формування конкурентних переваг і стратегічної стабільності функціонування машинобудівного підприємства на основі використання останніх досягнень науки та техніки;

- використання наявних ІА підприємства та концентрації взаємозалежних інтелектуальних активів для скорочення термінів і зниження видатків на здійснення НДДКР;

- запобігання втрат коштовних з комерційної точки зору ІА за рахунок їх своєчасного визначення та фіксації у межах управлінського обліку;

- забезпечення реалізації інвестиційно-інноваційних проєктів на основі попереднього здійснення маркетингових й інших досліджень ринкової ситуації з використанням запатентованих інтелектуальних ресурсів і продуктів;

- ефективна організація фінансового забезпечення по створенні та схоронності документів юридичного захисту ІА, прийняття грамотних рішень по конкретних формах забезпечення юридичного захисту інтелектуальних активів, а також моменту їх реалізації;

- попередження можливості витоку значимої з комерційної точки зору інформації внаслідок посилення на неї у межах облікової документації, здійснення заходів щодо протидії промислому шпигунству;

- формування бренду, іміджу, ріст ділової репутації машинобудівного бізнесу за рахунок рішення підприємством соціальних, екологічних і благодійних завдань.

Таким чином, розглянутий інструментарій управління створенням, розвитком і використання інтелектуальних активів машинобудівних підприємств сприятиме підвищенню якості управління ІК і слугуватиме основою для створення підсистеми управління даними процесами.

Як свідчить реальна практика машинобудівного бізнесу, особливо важливими є питання управління комерційним використанням інтелектуальних активів, оскільки саме вміння практичне застосування інтелектуальних продуктів і ресурсів сприяє успішному інноваційному розвитку машинобудівних підприємств, формуванню їх конкурентних переваг у зовнішньому середовищі, що сприяють залученню необхідних інвестиційних ресурсів.

Необхідно відзначити, що розгляд питань комерціалізації невлених активів у більшості випадків зводиться дослідниками до реалізації ряду прикладних аспектів отримання комерційної цінності від інтелектуальної власності (ІВ) машинобудівних підприємств. Під комерціалізацією ІВ розуміється процес залучення інтелектуальних активів в економічний обіг або їх застосування у власній господарській діяльності. У багатьох джерелах згадується термін “комерціалізація інтелектуального капіталу”, але трактування цього терміну не приводиться. Розглянемо деякі аспекти комерціалізації інтелектуальних активів (зокрема, ІВ), а також методичні підходи до оцінювання ринкової вартості та визначимо основні елементи управління комерціалізацією ІК. Самі по собі інтелектуальні активи підприємств не представляють ніякої економічної цінності без належного їхнього використання. Таке використання можливе або у власній господарській діяльності, або у передачі права використання третім особам, а також у змішаній формі. Як відзначають багато фахівців, найбільший інтерес представляє саме процес ринкової реалізації інтелектуальної власності, що приводить до формування ринку ІК і забезпеченню доходу підприємства від взаємодії з ним.

Загальний економічний і юридичний принцип при переході прав власника на об’єкт ІВ виражається в тому, що власник об’єкта ІВ може передати повний або частковий обсяг прав будь якій іншій фізичній або юридичній особі. Будь яка особа має право використовувати ІВ лише з дозволу його власника та відповідно до ліцензійного або іншого договору. Однак, поряд з комерційним, використання результатів інтелектуальної діяльності безпосередньо на самому машинобудівному підприємстві також є найважливішою умовою ефективності бізнесу й, отже, й об’єктом управління: планування, аналізування, оцінювання тощо. Необхідно відзначити, що багато вітчизняних промислових підприємств не використовують наявні інтелектуальні ресурси навіть у задовільному ступені. Українська швидкість їх впровадження (тривалість етапу від періоду розроблення, доведення, впровадження та до експлуатації). У цьому зв’язку, безумовно, високий ступінь актуальності має комплексне дослідження організаційно-економічних і юридичних питань залучення у комерційний обіг інтелектуальних активів у процесі реалізації інноваційної спрямованості діяльності машинобудівного підприємства. Як свідчить сучасна практика господарювання, саме високий ступінь управління відносинами власності забезпечує наступне поглиблення ринково-орієнтованих трансформацій та інноваційно-інвестиційну активність суб’єктів господарювання.

Проблемні питання залучення в комерційний обіг інтелектуальних активів підприємств з’явилися на рівні уряду України наприкінці минулого століття – Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 8 “Нематеріальні активи” (затверджено наказом Міністерства фінансів України від 18.10.1999 № 242). У даному документі були сформульовані основні положення, пов’язані з комерційним обігом інтелектуальної власності. Зокрема, вказувалося, що є процесі залучення є комерційний обіг результатів науково-технічної діяльності й об’єктів інтелектуальної власності в сфері науки й технологій існує ряд пріоритетних напрямків даної діяльності. Такими напрямками зізнаються ті серед них, які здатні забезпечити баланс законних прав та інтересів суб’єктів правовідносин. Крім того, реалізація даного процесу, забезпечуючи інтереси суб’єктів господарювання та держави, повинна бути спрямована на забезпечення конкурентних переваг вітчизняної продукції на міжнародному ринку товарів і послуг.

У процесі поглиблення ринково-орієнтованих трансформацій інтелектуальні активи, чим далі, тим більше починають представляти собою майнові об'єкти машинобудівних підприємств, за рахунок яких здійснюється процес формування, юридичного захисту й реалізації інтелектуальних продуктів, що представляють собою нові знання й найважливішу інформацію. Таким чином, комерційний обіг інтелектуальних активів формує своєрідну економіко-правову модель ринку ІВ. Важливо взяти до уваги необхідність формування організаційного механізму, що забезпечує збалансованість інтересів і прав суб'єктів відносин власності на інтелектуальну власність, що буде сприяти встановлення рівноважного стану на інтелектуальні активи машинобудівних підприємств, їх впровадження в проведення, що забезпечить конкурентні переваги вироблених товарів і послуг.

Аналізування юридичних відносин у процесі залучення у комерційний обіг інтелектуальних активів машинобудівних підприємств викликає певну складність, що обумовлене її дослідженням у якості майна учасників економічних, правових, фінансових і інших відносин, які найчастіше мають незбіжні інтереси відносно інтелектуальних продуктів. У цьому зв'язку представляється доцільним з метою здійснення комплексного дослідження взаємин і напрямків ефективного управління, виділення самостійних суб'єктів інноваційної діяльності власні інтереси, що мають місце у процесі комерційного обігу інтелектуальної власності.

Головними суб'єктами ринку у процесі залучення у комерційний обіг інтелектуальної власності підприємств машинобудування, виступають:

- машинобудівні підприємства, що створюють нові технології, що й реалізують, і здійснюють за рахунок цього інноваційного проведення;
- органи державного, регіонального, муніципального управління й контролю;
- творці результатів інтелектуальної власності, закріплені у нових технологіях за допомогою авторських прав, комерційної таємниці, ноу-хау, об'єктів промислової власності;
- вкладники інвестиційних ресурсів у створення об'єктів інтелектуальної власності (ОІВ) і впровадження нових технологій у проведення з метою одержання прибутку від випуску й реалізації інноваційної продукції;
- конкуренти, що провадять власні ОІВ і випускаючи на їхній основі продукцію, що володіє на ринку певними конкурентними перевагами;
- так звані «пірати», що нелегально використовують ОІВ певного машинобудівного підприємства, для випуску контрафактної продукції.

У цьому випадку споживчий ринок виступає тем місцем, на якому може виникати юридична колізія (зіткнення інтересів) машинобудівних підприємств із погляду використання тих або інших ОІВ, що вимагає здійснення державного контролю над діяльністю господарюючих суб'єктів. Ринок містить у собі всю сукупність суперечливих відносин, обумовлених відмінністю інтересів суб'єктів відносин власності при залученні ними інтелектуальних активів у комерційний обіг.

З погляду їх прояву слід виділити три ключові фактори даних взаємин :

- фінансово-економічний фактор, обумовлений залученням у комерційний обіг інтелектуальних активів підприємств із метою одержання й перерозподілу фінансових ресурсів;
- соціально-правовий фактор, що обумовлює необхідність дотримання морально-правових аспектів комерційної діяльності при вико користуванні ОІВ;
- технічний фактор, обумовлений наявністю матеріальних і нематеріальних об'єктів виробничої діяльності, пов'язаних з випуском машинобудівної продукції за допомогою ОІВ.

Відносини суб'єктів господарювання у процесі залучення у комерційний обіг ОІВ припускає виділення наступних основних суб'єктів:

- машинобудівні підприємства, що створюють нові технології, що й реалізують;
- органи державного, регіонального, муніципального управління й контролю;
- творці результатів інтелектуальної власності, що закріплюється в нових технологіях за допомогою авторських прав, комерційної таємниці, ноу-хау, об'єктів промислової власності;
- інвестори, щокладають у створення об'єктів ОІВ і впровадження їх у проведення;
- конкуренти, що провадять власні ОІВ і випускаючи на їхній основі продукцію, що володіє на ринку певними конкурентними перевагами;
- «пірати», що нелегально використовують ОІВ для випуску контрафактної продукції;
- споживачі машинобудівної продукції.

Кожна з виділених груп, що брав участь у даних відносинах, вимагає самостійного аналізування для вироблення спеціалізованих методичних підходів по управлінню проблемами, що виникають у процесі здійснення даних відносин, виходячи з конкретної ситуації, що складається на ринку в той або інший період часу, а також стратегічних орієнтирів суб'єктів господарювання. Для кожної із груп важливо формулювати конкретні заходи щодо регулювання відносин, пов'язаних з ОІВ, які будуть відповідати сформованій на ринку ситуації й оптимально сприяти забезпеченню юридичної охорони й ефективного застосування об'єктів інтелектуальної власності. До складу таких заходів можуть входити:

- примусовий заходу (юридичного характеру), що припускають охорону інтересів і прав творців ОІВ і їх правонаступників за допомогою державних нормативних правових актів, спрямованих на припинення діяльності "піратів", що незаконно використовують результати інтелектуальної діяльності авторів ОІВ;

- заходу економічного розрахунків (економічного характеру), що припускають вироблення й добровільне дотримання правил і процедур економічної поведінки, що передбачає санкціоноване застосування інноваційних технологій і використання в цьому зв'язку передбачених податкових пільг;

- заходу ведення чесного бізнесу (морально-етичного характеру), пов'язані з повсюдним поширенням і затвердженням принципів неприйнятності незаконного використання чужих ОІВ;

- заходу розроблення вигідних договорів (договірного характеру), які передбачають формування взаємовигідних угод на спільне використання й співробітництво в сфері проведення об'єктів ІВ із машинобудівними підприємствами партнерами, що реалізують проведення інноваційної продукції;

- заходу для документального оформлення ОІВ (бухгалтерського характеру), що передбачають ревізію, документування, бухгалтерське оцінювання й облік інтелектуальних продуктів і ресурсів підприємства.

Відзначимо, що при залученні ІВ у комерційний обіг особливо актуальною є своєчасність і грамотність при оформленні відповідних документів, що встановлюють необхідні права на ОІВ, оскільки в бухгалтерській документації будь якого підприємства вказуються ті.

Таким чином, слід констатувати, що при практичній реалізації залучення інтелектуальних активів машинобудівних підприємств у комерційний обіг важливо звертати увагу на характер взаємин між окремими групами, що беруть участь у процесі реалізації відносин власності на ОІВ. Важливо, крім того, вчасно представляти існуючі між ними проблеми організаційного, юридичного й іншого характеру та розробляти заходу, найбільш ефективні для кожної групи учасників даних відносин.

Висновки

Значення проведеного дослідження характеризується тією обставиною, що сформульовані в ньому висновки, положення та рекомендації дозволяють на більш високому рівні здійснити комплексне аналізування проблем розвитку машинобудівних підприємств української економіки на основі вдосконалювання якості управління їх інтелектуальним капіталом. Здійснене в роботі дослідження перспективних напрямків підвищення ефективності і якості використання інтелектуального капіталу сприяє розвитку науково-методичного інструментарію оцінювання його ринкової вартості, що забезпечує успішне залучення інтелектуальних активів машинобудівних підприємств в економічний обіг.

В умовах сьогодення нематеріальні фактори у значно більшому ступені, ніж матеріальна складова, впливають на забезпечення конкурентних переваг і кінцевих результатів діяльності підприємств, забезпечення якості продукції, що випускається. Виникає досить велика кількість факторів, які визначають як конкурентні позиції підприємства та проблему підвищення якості його продукції, так і динаміку зростання вартості господарюючого суб'єкта. Деякі серед цих факторів мають матеріальну основу, тому що пов'язані з впровадженням нового виробничого обладнання та технологій, управлінням матеріальними та фінансовими активами. Ці фактори досить добре піддаються кількісному оцінюванню та керуючим впливам. Інші фактори мають нематеріальний характер, тобто вони не мають фізичної сутності та конкретного чисельного вираження. Це знання

та досвід ключових співробітників організації, ділові зв'язки підприємства, створюваний імідж тощо.

Представлене авторське трактування сутності й основного розуміння поняття “інтелектуальний капітал машинобудівного підприємства” стосовно до проблематики дослідження. Отож, що під даною категорією слід розуміти сукупність індивідуальних інтелектуальних здатностей і інноваційного потенціалу керівництва, ключових інженерно-технічних працівників і всього персоналу підприємства, а також сукупність інтелектуальних активів, що включають інтелектуальні продукти й ресурси, що мають комерційну й господарську цінність для стійкого функціонування й підвищення якості продукції конкретного машинобудівного підприємства. Дане визначення, на відміну від існуючих підходів, що традиційно розділяють інтелектуальний капітал на людський, організаційний і клієнтський, дозволяє виділити його ключові характеристики, а також особливості управління інтелектуальними продуктами й ресурсами машинобудівних підприємств.

NAHORNIAK H.S.

Ph.D., Associate Professor of the Department of Management innovative activity and the sphere of services, Ternopil National Technical University Ivan Pulyu University, e-mail: galinka2005_08@ukr.net. ORCID 0000-0002-5446-2417

IMPACT OF THE INTELLECTUAL ASSET MANAGEMENT SYSTEM ON THE GROWTH OF INTELLECTUAL CAPITAL OF MACHINE-BUILDING ENTERPRISES IN UKRAINE UNDER EUROPEAN INTEGRATION CONDITIONS

Annotation. Objective. The study aims to identify the components of the intellectual asset management system and their impact on enhancing the intellectual capital of Ukraine's machine-building enterprises amid European integration transformations. **Methods.** The research employs comparative analysis, generalization, a systemic approach, and structural-functional analysis. A comparative study of scientific works by domestic and foreign scholars, economists, and experts was conducted to examine the specifics of intellectual capital formation and development in industrial enterprises. **Results.** The study defines the key tasks of human capital in the context of European integration changes in industrial enterprises. The fundamental concepts are structured, including intellectual capital, intellectual assets, intangible assets, intellectual resources, human capital, organizational capital, and relational capital. **Scientific novelty.** The author proposes a definition of a company's intellectual capital as a set of intellectual capabilities, the innovative potential of management, key engineering and technical personnel, and employees, as well as intellectual assets with commercial and economic value aimed at improving product quality and ensuring the sustainable operation of the enterprise. The research identifies the fundamental principles of human capital formation as a component of intellectual capital under European integration transformations. **Practical significance.** The findings can be utilized by industrial enterprise managers, economists, and analysts to improve intellectual asset management, develop strategies for intellectual capital growth, and enhance the competitiveness of Ukraine's machine-building sector in the context of European integration.

Keywords: intellectual capital, intellectual assets, human capital, organizational capital, relational capital, intangible assets, innovation potential, European integration transformations, intellectual asset management, competitiveness, mechanical engineering complex, strategic development

REFERENCES

1. Butnik-Siversky, O. B. (2002). Intellectual capital: Theoretical aspect. *Intellectual Capital*, 1, 16-27.
2. Vasylyk, A. (2006). The system of factors influencing the formation and development of intellectual capital in Ukraine. *Ukraine: Aspects of Labour*, 6, 39-43.
3. Voloshchuk, L. O. (2015). Theoretical and methodological foundations of security-oriented management of innovative development of industrial enterprises (Doctoral dissertation, specialty 08.00.04 "Economics and Management of Enterprises (by types of economic activities)"). Odessa, Ukraine: Odessa National University.

4. Hava, Y. V. (2009). Intellectual capital: Its essence and increasing role in the economic development (Candidate's dissertation in Economics, specialty 08.00.01 "Economic Theory and History of Economic Thought"). Kyiv, Ukraine.
5. Hava, Y. V. (2006). Intellectual capital: A path to economic growth in Ukraine. *Actual Problems of Economics*, 4, 129-134.
6. Huseva, I. Y. (2014). Managing intellectual resources of an enterprise in a market environment (Candidate's dissertation in Economics, specialty 08.00.04 "Economics and Management of Enterprises (by types of economic activities)"). Kyiv, Ukraine.
7. Yeremenko, A. V. (2008). Intellectual property. *Science and Innovation*, 7, 5-9.
8. Zhytychenko, H. O. (2017). Essence and definition of the concept of "intellectual capital". *Economics and Society*, 12, 255-259.
9. Zelisko, I. M., & Ponomarenko, H. Y. (2015). Managing intellectual capital in enterprises: Monograph. 280 p.
10. Ilyashenko, S. M. (2011). Problems and perspectives of market-oriented management of innovative development. Sumy: Papyrus Printing House.
11. Ilyashenko, S. M., Kozhushko, O. V., Holysheva, E. O., & Kolodka, A. V. (2017). Managing intellectual capital in enterprises: Monograph. Sumy: Trittoria.
12. Kendyukhov, O. V. (2008). Effective management of intellectual capital: Monograph. National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Industrial Economics. Donetsk: DonUEP.
13. Kendyukhov, O. V. (2019). Mechanism of managing the protection of intellectual capital in industrial enterprises [Electronic resource]. *Effective Economy*, 6. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7297>
14. Liznyova, A. Y. (2012). Managing intellectual capital in the workforce of machine-building enterprises (Candidate's dissertation in Economics, specialty 08.00.04). Dnipro, Ukraine: National University named after O. Honchar.
15. Lipych, O. A. (2013). Managing intellectual capital in machine-building enterprises (Candidate's dissertation in Economics, specialty 08.00.04). Lviv, Ukraine: National University "Lviv Polytechnic".
16. Hannouf, K. Ye. (2024). *Transformations of intellectual capital properties through behavioral mechanisms of digitalization of economic processes* (PhD dissertation). [Ukrainian State University of Science and Technologies], 277.
17. Golovkova L., Kolomiiets V. (2017). The institutional content of the human capital of the national economy. «Baltic Journal of Economic Studies», Vol. 3 N. 5. Riga: Publishing House "Baltija Publishing", 2017, 289-295.
18. Golovkova L., Blynova, O. Y., & Sheviakov, O. V. (2018). Philosophical and socio-cultural measures of psychological safety of personality. *Anthropological Dimensions of Philosophical Research*, 14, 73–83. Dnipro: DNUZT Publishing.
19. Lipych, L. H., Khilukha, O. A., & Kushnir, M. A. (2019). The impact of intellectual capital on enterprise knowledge management. *Problems of Systemic Approach in Economics*, 3(1), 230-239. <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-3-33>
20. Lyubenyuk, N. O. (2012). Accounting and control of intellectual property objects (Candidate's dissertation in Economics, specialty 08.00.09 "Accounting, Analysis, and Auditing"). Kyiv, Ukraine.
21. Melnyk, O. H. (2010). Diagnostic systems of machine-building enterprises: Polycriteria concept and tools: Monograph. Lviv: Lviv Polytechnic Publishing.
22. Moskalenko, O. M. (2014). Theory of advanced economic development and its implementation in the policy of modern states (Doctoral dissertation, specialty 08.00.01 "Economic Theory and History of Economic Thought"). Kyiv, Ukraine.
23. Parij, O. M. (2019). Mechanism of managing intellectual capital in an enterprise. *Bulletin of Zhytomyr State Technological University*, 1, 24-28. (Series: "Economics, Management, and Administration").
24. Parkhomenko, V. D., & Parkhomenko, A. O. (2012). Intellectual capital as the foundation of enterprise development. *Theoretical and Practical Aspects of Economics and Intellectual Property*, 1(3), 18-23.
25. Kharkovyna, O. H. (2015). Approaches to the formation of the organizational-economic mechanism of intellectual capital management in enterprises. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University*, 10, 175-178. (Series: "Economics and Management").
26. Brooking, A. (1997). *The components of intellectual capital*. International Thomson Business Press.
27. Edvinsson, L., & Malone, M. S. (2001). *Kapital intelektualny [Intellectual Capital]*. Warsaw: PW.

Стаття надійшла до редакції: 01.12.2024
Received: 2024.12.01